
Ванкарэм Нікіфаровіч

...ён уяўляў свой край ня толькі зямной прасторай, але і духоўнасьцю, якая з гэтай прасторы выцякае...

А ці зразумелі яго людзі?

Пра Алеся Адамовіча: успамін ды й ня толькі

Гэтага чалавека вось ужо некалькі гадоў як няма. Верыцца ў тое з цяжкасьцю; здаецца, ён па-ранейшаму недзе жыве, выступае з прамовамі, піша сваю незвычайную прозу і публіцыстыку. Я асабіста ўвесь час адчуваю ягоную прысутнасьць. Прысутнасьць як крыніцу ідэйных, духоўных ды і маральных арыенціраў.

Алеся Адамовіч – значная постаць у беларускай літаратуры і культуры, у нашай беларускай духоўнасьці другой паловы мінулага стагоддзя. Адным з першых на Беларусі ён на ўвесь голас адкрыта і катэгарычна пачаў казаць пра немагчымасьць хоць якой згоды з таталітарнай савецкай рэчаіснасьцю. Адным з першых у сьвеце (амаль адначасова з Жэлю Жэлевым, аўтарам кнігі “Фашызм”, будучым прэзідэнтам постсавецкай Балгарыі) Алеся Адамовіч пачаў і аналітычна, па-навуковаму, і эмацыйна, па-мастакоўску дасьледваць усе грані блізкасьці і роўнасьці паміж фашызмам нямецкім, гітлераўскім і савецкім, ленінска-сталінскім. Адна толькі ягоная

найвыдатнейшая аповесць “Карнікі”, на жаль, яшчэ не ацэненая дагэтуль як сьлед у беларускім нацыянальным і ў сусьветным маштабе, – яскравы доказ гэтаму. Адным з першых ён стаў біць ва ўсе званы, прыцягваючы ўвагу ўсяго чалавецтва і кожнага паасобку да той бяды, якую прынесла найперш беларусам Чарнобыльская катастрофа. Бадай ці ня самы першы і ў беларускай, і ў сусьветнай літаратуры і грамадскай думцы Алесь Адамовіч даў кароткае, але вельмі выразнае вызначэньне таго, што адбывалася на яго роднай зямлі ў 1941 – 1944 гадах: “*Вайна пад стрэхамі*”.

Такой ёмістай, шмат чаго вызначальнай, адначасова і сутнаснай, і вобразнай формулай называўся першы раман Алесь Адамовіч. Да яго выхаду ў сьвет асобнай кніжкай мне давялося мець самае непасрэднае дачыненне. Прыгадваю той далёкі ўжо час, недзе на пачатку 1959 году, калі я, зусім яшчэ малады, працаваў ужо амаль два гады ў адзіным тады ў Беларусі кніжным выдавецтве, якое так і называлася – Дзяржаўнае выдавецтва БССР. Месьцілася яно на чацьвёртым паверсе дома насупраць карпусоў Акадэміі навук у Менску; у двары гэтага будынку і цяпер друкарня. Меў я крыху дзіўную з пункту гледжаньня свабоднага сьвету пасаду: быў рэдактарам у адзеле, што выпускаў мастацкую літаратуру. І вось аднойчы да нас у рэдакцыю прыйшоў навуковец, дасьледчык літаратуры Алесь Адамовіч, ужо вядомы тады па кніжках “Шлях да майстэрства” і “Культура творчасьці”, прысьвечаных аналізу творчасьці Кузьмы Чорнага і праблемам станаўленьня беларускага рамана. Асабіста мы не былі дагэтуль знаёмыя, тым ня менш Алесь Міхайлавіч падышоў да майго стала і папрасіў мяне выйсьці з ім у калідор. Там, саромеючыся, вельмі пачырванеўшы, ён запытаўся, ці не згаджуся я прачытаць раман, які ён напісаў. І калі я адразу згадзіўся, ён расшпіліў свой тоўсты партфель і выцягнуў адтуль стос звычайных вучнёўскіх сшыткаў.

Гэта быў сапраўдны рукапіс: разлінаваныя старонкі сшыткаў, сьпісаньня звычайным вучнёўскім пяром і чарнілам. Почырк быў разборлівы, і я прачытаў вельмі хутка. Узрушаны прачытаным, адразу зразумеў: такога пра нядаўнюю вайну дагэтуль не пісалі. Праз колькі дзён мы зноў сустрэліся з Адамовічам, я павіншаваў яго, выказаў сваю думку і папрасіў аддаць сшыткі машыністкам на перадрук. Адначасова напісаў афіцыйны рэдактарскі водгук з рэкамендацыяй уключыць гэты рукапіс у выдавецкі план наступнага году (такі быў парадак). Потым давялося чытаць і машынапісны тэкст “Вайны пад стрэхамі”, і карэктурку з друкарні. Карэктурка ў той час абавязкова дасылалася цэнзарам, і мы вельмі хваляваліся, ці дазваляць яны друкаваць гэты раман, ці не прычэпяцца да чаго-небудзь. Але пашанцавала: тады ў Савецкім Саюзе якраз толькі пачыналася славуная адліга шасьцідзясятых гадоў, мусіць, гэта і вызначыла лёс рукапісу. Раман Алесь Адамовіч выйшаў, і я ганаруся, што ў першым выданьні гэтага твору пазначана і мае прозьвішча сярод тых, хто рыхтаваў кнігу да друку.

З Алесем Міхайлавічам мы часта потым сустракаліся, і я так і не адважыўся запытацца, чаму ён зьвярнуўся менавіта да мяне з просьбай прачытаць свой рукапіс. Былі ж у нашым адзеле і іншыя рэдактары, старэйшыя і больш вопытныя. Мусіць, менавіта іх ён і збаяўся тады, у той час... Пра мяне ж ён мог толькі ведаць, што я, прыйшоўшы на працу ў выдавецтва, рыхтаваў да друку кнігі рэпрэсаваных яшчэ да вайны і толькі што рэабілітаваных Міколы Хведаровіча, Васіля Каваля і іншых.

Згодна прынятай тады завядзёнцы аўтар у знак падзякі абавязкова павінен быў весьці рэдактара ў рэстаран, каб “абмыць” новую кніжку. Вось і тады, атрымаўшы так званы “сігнальны экзэмпляр”, Алесь Адамовіч павёў мяне ў рэстаран фабрыкі-кухні, што крыху ўглыб ад гатэлю “Менск”, бліжэй да турмы ў былым Пішчалаўскім замку. Адамовіч загадаў мне каньяку, а сабе – кефіру. (Пазьней ужо многія яго сябры, у тым ліку і Васіль Быкаў, неаднаразова адзначалі, што Алесь Адамовіч аніколі не выпіваў нават граму сьпіртнага падчас любога застолья). Але больш за ўсё мяне

здывіла тады тое, што Алесь, пасля таго, як я выпіў дзве-тры чаркі і разгарачыўся, стаў сам вельмі актыўным: у яго загарэліся вочы, на твары з'явіліся чырвоныя плямы, ён стаў гучней гаварыць і размахваць рукамі, нібыта ап'янеў ён, а не я. (Пазьней і іншыя заўважаць гэтую яго рысу, што ішла ад ягонай шчырасці і адкрытасці характару). Падчас таго застолья разам са словамі падзякі я пачуў ад яго: “Я быў упэўнены, што мой раман ніколі ня будзе надрукаваны”.

“Вайна пад стрэхамі” – гэта ня толькі змястоўная сімвалічная назва. Трэба добра ўявіць сабе той час у Беларусі, каб зразумець, што значыла тады *так* сказаць пра мінулую вайну. Упершыню ў літаратуры пра падзеі і лёс людзей распавядалася з пункту гледжання найвышэйшай маральнасці і сумлення, усё бачылася вачыма простых удзельнікаў і пакутнікаў вайны. Ці сапраўды мы перамаглі? – гучала ў падтэксьце і гэткае пытаньне. У назве рамана Алеся Адамовіча, як ужо сёння адзначаюць некаторыя даследчыкі, была закадзіраваная і згадка, што ў час так званай Айчыннай вайны працягвалася вайна жудасная, грамадзянская, распачатая балышавіцкім пераваротам у 1917 годзе. Пра вайну пісьменьнік расказвае непасрэдна вачыма героя рамана, юнака, апаленага гэтай вайной, і сваім адкрыццём характараў многіх людзей на вайне, адкрыццём прычынаў іх тых ці іншых паводзінаў. Прычым гэта робіцца непасрэдна, без усялякіх памагатых і каментараў, без сацыялагічнай і іншай апантанасці і хлусьні. У гэтым – тое новае, што прынёс у прозу пра мінулую вайну Алесь Адамовіч, прынёс нават крыху раней за Васіля Быкава. Напісаны расейскаю моваю, раман “Вайна пад стрэхамі” заставаўся творам беларускага пісьменьніка, зьявай перш за ўсё беларускай літаратуры, таму што быў прасякнуты філасофскім роздумам і клопатам менавіта за наш народ, за яго зямлю, за яго незалежнасць і аўтэнтычнасць, за яго будучыню і ў дзяржаўным, і ў чалавечым сэнсе. У традыцыйную беларускую літаратурную плынь гэты твор, у прыватнасці, уваходзіць і вобразам Маці, нейкай адвечнай сьвятасцю яе адлюстраваньня. “Калі ўзьходзіць сонца, чалавек сустракае яго не аднымі вачыма, ён усяго сябе падстаўляе сонцу. Ubачыць маму – гэта адчуць яе позірк на сабе, цеплыню яе вачэй... Адзіны ў свеце чалавек, які разумее ўсё...” Цытата, што не забываецца з таго часу...

Вось чаму я катэгарычна супраць папрокаў Алеся Адамовіча ў “расейскамоўнасці”, якія ў апошнія гады часам гучаць з вуснаў некаторых маладых сённяшніх беларускіх літаратараў, што групоўцца вакол “Нашай Нівы” і іншых незалежных выданняў. Нязгодны я і з меркаваньнямі, нібыта Адамовіч, як Айтматаў, Сулейманаў ды ім падобныя, пісаў як “савецкі празаік пра сваю радзіму для ўсесаюзнага чытача”. Папракалі яго і тым, што ў яго творах пра вайну “зашмат газэтнасці пасярод прозы”, “зашмат натуралізму”. Адам Глёбус наогул заявіў: “Я лічу, яго месца ў сучаснай літаратуры наогул няма” (перадача Радыё Свабода 22 красавіка 2001 году). Мне здаецца, што сёння, калі пад пагрозай самое існаваньне і Беларусі, і беларусаў, нацыянальнай ідэі і нацыянальнай духоўнасці, асабліва патрэбная падтрымка таго, што дае магчымасць мацней і гучней абвясціць пра Беларусь і яе непаўторнасць. Такая падтрымка можа быць і з боку літаратурнай і мастацкай спадчыны зусім нядаўняга мінулага, таго часу, што сённяшня моладзь ахрысьціла перыядам “ружовага туману”. Далёка ня ўсё, створанае пад Саветамі, па-мастакоўску бездапаможнае і толькі ідэалагічна апантанае. (Пра гэта, між іншым, можна прачытаць у кнізе: Anthony Adamovich. “Opposition to Sovietization in Belorussian Literature”. New York, 1958). І ў тых гады былі сумленныя таленавітыя творцы, якія, нягледзячы на ўмовы і абставіны, стваралі творы па-сапраўднаму высокамастацкія, дзе гучала высокая агульначалавечая ідэя насуперак, а ня згодна афіцыйных патрабаванняў, гучала часам адкрыта, а часам затоена, у падтэксьце. Гэтыя творы былі на ўзроўні лепшых дасягненняў сусветнай літаратуры; менавіта яны адказвалі на заклік Максіма Багдановіча “ня толькі свайму народу... але і ўсясьветнай культуры несці свой дар”, заклік, вядома, перш за ўсё эстэтычны, але ён і сёння гучыць як неад’емная частка нашай беларускай нацыянальнай ідэі. Сярод гэтай спад-

чыны, крыху забытай цяпер і літаратурнаўцамі, і нацыянальна арыентаванай моладдзю, назаву, напрыклад, некаторыя вершы Максіма Танка і Пімена Панчанкі, шаснаццацірадкоўі Аркадзя Куляшова, “Зацюканы апостал” Андрэя Макаёнка, творы Міхася Стральцова, Яўгена Шабана, апавяданьні Лідзіі Арабей і Івана Пташнікава ды і многае што іншае. Сюды варта дадаць і творы многіх пісьменьнікаў на эміграцыі, і ўжо вядомых, як Янка Юхнавец, Уладзімер Дудзіцкі, ці зусім яшчэ невядомых, як Аўген Кавалеўскі (зарана памёр у шасьцідзясятых гады ў Францыі) з яго найцудоўнейшай па рытміцы і моцы чалавечай споведзі прозай... Да гэтай жа сур’ёзнай духоўнай спадчыны, што вызначае і ўмацоўвае беларускую нацыянальную ідэю, належыць проза і палымная публіцыстыка Алесь Адамовіча.

“Вайна пад стрэхамі” – першы твор на ўсёй гады падпарадкаванай Саветам прасторы, у якім разьвенчваліся гераічныя міты пра мінулую вайну. Раман гэты быў толькі пачаткам, своеасаблівай першакрыніцай. Потым Алесь Адамовіч напіша раман “Сыны ідуць у бой”, “Хатынскую аповесьць”, аповесьці “Асія”, “Апошні адпачынак”, “Карнікі”... Разам з іншымі вядомымі пісьменьнікамі, але і па ягонай ініцыятыве ствараліся выдатнейшыя дакументальныя кнігі “Я з вогненнай вёскі” і “Блакадная кніга”. Ва ўсіх гэтых творах – паказ жудасці і мязотнасьці вайны, паказ таго, як звычайныя людзі могуць ператварыцца ў нелюдзей... Адсюль – прычыповы пісьменьніцкі прысуд вайне, яе адмаўленьне, праўда пра тое, што перажылі людзі ў той жудасны час, трывога за іх будучыню, у тым ліку і аб захаваньні беларусаў як этнасу і як нацыі. Далейшае паглыбленьне жыцьцёвай праўды і аб вайне, і аб жыцьці пасля яе, асэнсаваньне і ацэнка па найвышэйшых маральных крытэрыях самога працэсу жыцьця і яго таямніцаў, – усё гэта з асаблівай мастакоўскай сілай гучыць у самых апошніх аповесьцях Алесь Адамовіча “Венера”, “Нямко” і “Vixi”.

Такі чалавек і такі пісьменьнік, як Алесь Адамовіч, ня мог застацца спакойным, калі здарылася Чарнобыльская бяда. Я сустрэў яго выпадкова проста на вуліцы ў наступны дзень пасля катастрофы, 27 красавіка 1986 году. Ён быў надзвычай усхваляваны; увесь час дапытваўся, што я чуў і што ведаю пра тое, што там, у Чарнобылі, адбылося. Ён ужо жывіў тады глабальнай антыядзернай ідэяй, кантактаваў з фізікамі, ведаў многа тэхнічных таямніцаў, разумеў, чым такі выбух пагражае роднай Беларусі перш за ўсё. Ці ня ў той жа дзень ён пайшоў у ЦК да кіраўнікоў, але там яго ня сталі слухаць. Ён піша ўсхваляваны ліст Гарбачову, накіроўвае лісты ў рэспубліканскія інстанцыі. Б’е ў набат, амаль крычыць аб тым, што трэба ратаваць людзей, нацыю. Праз некаторы час кіраўнікі Беларусі робяць усё, каб Адамовіч зьехаў з рэспублікі.

Жывучы ў Маскве, ён актыўна ўключыўся ў грамадскую дзейнасьць. Ён рашуча на баку ўсіх дэмакратычных пераменаў у грамадстве. Ён даказвае Гарбачову, што звесткі і дакументы пра Чарнобыль, якія ідуць у Маскву ад беларускіх уладаў, – падман, хлусьня. Ён кідае выклік усёй савецкай прапагандзе, загаварыўшы пра ядзерную ваенную пагрозу як пагрозу для ўсяго жывога на зямлі. Ён даказвае, што ў час, калі назапашана столькі зброі, якая амаль імгненна можа знішчыць усё чалавецтва, патрэбна так званая звышлітаратура; гэта значыць, што рэальнасьць сусьветнай катастрофы дыктуе і новы мастакоўскі, эстэтычны падыход, крытэрыі, ацэнкі... Пагроза гэта жыве і сёньня, і трагедыя 11 верасьня 2001 году ў Злучаных Штатах толькі пацвярджае рэальнасьць і актуальнасьць Адамовічавых прадбачаньняў і меркаваньняў. Лічу, што памыляўся і Сяргей Дубаец, калі ў згаданай вышэй перадачы на Радзьё Свабода сказаў: “Адамовічова прыдумка – “звышлітаратура” – назаўсёды засталася ў эпасе гарбачоўскае перастройкі”. Не, паважаны Сяргей, Адамовіч меў на ўвазе нешта значна большае і глабальнае, чымсьці ўвесь вэрхал таго часу, які зваўся перабудовай. Толькі мы сёньня ня хочам пра гэта задумвацца, часам адмахваючыся ад неабходнасьці паглыбіцца, зразумець... Рызыкну сказаць, што разважаючы пра неабходнасьць звышлітаратуры, Алесь Адамовіч інтуітыўна прадбачыў і крызіс сьветапоглядаў, крызіс веравызнаньняў, сьледствам якога, на маю думку, зьяўляюцца і падзеі 11 верасьня, і нязніклая пагроза іх паўтарэньня.

Васіль БЫКАў і Алясь АДАМОВІч — 80-я гады мінулага стагоддзя.

Прыгадваецца таксама наша з ім сустрэча ў Маскве, калі тэатр імя Янкі Купалы прывёз туды дзеля паказу свой новы спектакль – “Тутэйшыя”... Папярэдне я пазваніў Алясю, запрасіў яго прыйсці. Ён быў вельмі ўзрадаваны. Мы доўга сядзелі пасля спектаклю разам з рэжысёрам-пастаноўшчыкам яго Мікалаем Пінігіным, гутарылі, абмяркоўвалі... Адамовіч быў у захапленні ад таго, што тэатр здолеў падкрэсьліць усе лепшыя якасці п’есы Янкі Купалы, якая – тут Адамовіч падтрымаў маю думку – зьяўляецца па-сутнасці першым у сусветнай драматургіі творам у той неўзабаве папулярнай у многіх краінах Еўропы плыні, якую назавуць драматургіяй абсурду. Адно толькі Алясь Адамовіч не згаджаўся з крыху пафасным сцэнічным аптымізмам фіналу спектаклю, прадбачачы яшчэ многія і многія ахвяры на шляху да сапраўднай незалежнасці Беларусі і беларускага адраджэння.

З вострым болем у сэрцы думаў Алясь Адамовіч пра радзіму, пра Беларусь. Ён уяўляў свой край ня толькі зямной прасторай і людзьмі на ёй, але і духоўнасцю, якая з гэтай прасторы выцякае. Як ён сам сказаў, “часам, у якім давялося табе жыць”. Ад гэтага болю быў інфаркт, потым – заўчасная сьмерць. “Уся ісціна ў тым, што памерці я хачу ў Беларусі, а ляжаць у Глушы, там я звязаны з усім”, – пісаў ён незадоўга да сваёй апошняе хвіліны. Дзякуй Богу, людзі выканалі ягонае пажаданне: пахаваны ён на радзіме, у Глушы каля Бабруйска...

Згадваючы свайго сябра, у адным з выступленьняў Васіль Быкаў узняў пытаньне: “А ці зразумелі яго людзі?” На жаль, і сёння тое пытаньне ня страціла яшчэ сваёй актуальнасці.

Чыкага, 2004.